

УДК 159:343.712.1

Казміренко Вікторія Олександрівна – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ РОЗБОЮ

Розкрито поняття суспільної небезпеки особи розбійника та суб'єктивної сторони розбою. Доведено важливість характеристики його суб'єктивної сторони, тобто тих психічних процесів, що відбуваються у свідомості суб'єкта, характеризують його волю та виявляються у власне злочинному діянні, ставленні особи до діяння, яке вона вчинила.

Ключові слова: суспільна небезпека; суб'єктивна сторона; умисел; вина; розбій; злочинець.

Раскрыто понятие общественной опасности разбойника и субъективной стороны разбоя. Доказана важность характеристики его субъективной стороны, то есть психических процессов, происходящих в сознании субъекта, характеризующих его волю и проявляющихся в самом преступном деянии, отношении лица к совершенному деянию.

Ключевые слова: общественная опасность; субъективная сторона; умысел; вина; разбой; преступник.

Суспільна небезпека кожного злочину в кримінальному праві визначається, перш за все, важливістю об'єкта злочину, тобто тих суспільних відносин, на які спрямовано злочинне посягання суб'єкта. Однак, поряд із об'єктом злочинного посягання, ступінь суспільної небезпеки конкретного злочину визначається також способом дій, ознаками, що характеризують суб'єктивну сторону вчиненого злочину, властивостями суб'єкта злочину [1].

Велієв С. А. зазначав, що суспільна небезпека особи – це певний соціально-психологічний стан, а не правове положення

винного, що є передумовою, а не наслідком вчиненого злочину [2, с. 158]. Саме такий погляд панує в кримінально-правовій науці.

З врахуванням специфіки розбою, надзвичайно важливою є характеристика його суб'єктивної сторони, тобто тих психічних процесів, що відбуваються в свідомості суб'єкта, характеризують його волю і проявляються в самому злочинному діянні та ставленні особи до діяння, що нею вчинене [3, с. 46].

Суб'єктивна сторона характеризується такими ознаками як вина, умисел чи необережність, мотив і мета вчинення злочину. Повне і всебічне встановлення ознак, що характеризують суб'єктивну сторону, є необхідною умовою правильної кваліфікації злочину, визначення ступеня суспільної небезпеки діяння і особи, яка його вчинила, а також індивідуалізації покарання.

Вина – основна і обов'язкова ознака суб'єктивної сторони будь-якого злочину. Питання про вину як суб'єктивну передумову кримінальної відповідальності завжди займало першорядне місце серед правових проблем. А. Н. Трайнін називав вину психічною ниткою, яка пов'язує особу зі злочинним результатом його дій [4, с. 259; 5]. Кримінальній відповідальності та покаранню підлягає тільки особа, яка є винною у вчиненні злочину, тобто така, що умисно або з необережності вчинила передбачене кримінальним законом суспільно-небезпечне діяння [6, с. 303–314; 7–8].

Користуючись поняттям «вина», фахівці з кримінального права досить часто вказують на його «психологізм», на необхідність відповідності положенням психології (хоча воно є скоріше морально-етичним). Але сам опис поняття вини робиться без звертання до психологічних дефініцій, а шляхом логічного конструювання виключно юридичних понять. Так, наприклад, В. П. Мальков трактує вину як матеріально-правове і процесуально-правове поняття, отожднюючи її з засадами кримінальної відповідальності, тобто зі злочиним як цілісністю. При цьому він стверджує, що згадування про злочин як свідому вольову поведінку ще не є психологічним підходом до понять вини й відповідальності [9].

В чинному кримінальному законі, на відміну від КК УРСР, наявне загальне визначення поняття вини

(ст. 23 Загальної частини КК України): це «психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності..., та її наслідків, виражене у формі умислу чи необережності». Вину складає свідоме і вольове ставлення особи не до всіх обставин, що характеризують діяння, а лише до тих, що є ознаками складу даного злочину і характеризують його об'єкт і об'єктивну сторону, а іноді й суб'єкт [10–11].

Кожен злочин звичайно характеризується низкою обставин, і ставлення особи до кожної з них часто буває неоднаковим. Одні наслідки вважаються винному неминучими, інші – лише можливими; настання одних наслідків він бажає, інші є небажаними. Для встановлення засад кримінальної відповідальності і для правильної кваліфікації необхідно в кожному діянні визначити наявність вини та її конкретну форму.

Поняття «вина» є передумовою і необхідною складовою тріади: вина – відповідальність – покарання. В об'єктивному смислі наявність вини зумовлює відповідальність за неї особи і саме тому спричиняє певне покарання; в суб'єктивному – усвідомлення відповідальності за свою поведінку, а точніше – за порушення певних норм, зумовлює виникнення почуття провини. І навпаки, визнання покарання несправедливим нівелює поняття відповідальності і надає можливість заперечувати власну вину [6].

Розбій належить до таких злочинів, що вчинюються лише умисно, причому такий умисел завжди є прямим (за результатами вивчення кримінальних справ – 100%): винний усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій і передбачає, що в результаті її діяння настануть шкідливі наслідки, але при цьому все ж таки бажає поводитися саме так, а не інакше. Те, що він поводиться саме так, і не інакше, під впливом ситуації (наприклад, віктимної поведінки потерпілого) чи перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, а також будь-яких інших несприятливих обставин, на форму і вид умислу впливати не може. Не впливає на нього і ступінь визнання вини, яку, до речі, визнають далеко не всі обвинувачувані. На тлі абсолютної очевидності вчиненого злочину та спричиненої ним шкоди це свідчить про високий рівень асоціальності та криміногенності означеної категорії осіб. Але за наявності

достатньої сукупності доказів визнання вини не є обов'язковим і, теоретично, не обтяжує покарання, хоча поведінка в процесі судового розгляду кримінальної справи, звичайно, має значення.

При вчиненні насильницького майнового посягання злочинець діє не тільки умисно відносно того, щоб вчинити розбійний напад, але й з умислом застосувати насильство до потерпілого як засіб заволодіння його майном. Тобто, до змісту умислу суб'єкту розбою входить усвідомлення того, що, по-перше, він вчиняє напад, поєднаний з насильством відносно потерпілого, і по-друге, що це насильство є способом вилучення майна, відносно якого нападаючий не має ніякого права – ні дійсного, ні передбачуваного. Однак, оскільки насильство над потерпілим є не метою, а інструментом (засобом) досягнення основної корисливої мети, то відносно тяжкості і наслідків застосованого насильства можливий не лише прямий, але й непрямий умисел [12, с. 35].

Тому при визначенні умислу слід враховувати фактори як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Всебічне і вичерпне дослідження способу вчинення злочину в сукупності з іншими обставинами справи дозволяє встановити дійсний зміст умислу суб'єкта розбою, виходячи зі збитку чи шкоди здоров'ю потерпілого, і тим самим уникнути помилок при кваліфікації діяння [13, с. 46].

Оскільки розбій – злочин із формальним та усіченим складом, об'єктивної шкоди може бути й не заподіяно, але винна особа несе відповідальність, оскільки її дії становлять реальну суспільну небезпеку. Тому поняття суспільної небезпеки важливо розглядати в тісному зв'язку не тільки з об'єктивною, але й із суб'єктивною стороною злочину, а також із об'єктом і суб'єктом злочину. Представляючи властивість злочину, характеризуючи його в цілому, суспільна небезпека не може бути віднесена лише до одного з зазначених елементів [14]. Цей аргумент є одним із найбільш важливих у дискусії: чи коректно вживати як поняття «суспільна небезпечність особи злочинця», так і поняття «криміногенно активна (криміногенна) особистість».

Зазначимо також, що в поняття умислу усвідомлення злочинцем суспільної небезпеки своєї поведінки (дії чи бездіяльності) може входити або не входити, тобто воно не є

обов'язковою його складовою. Умисна вина – це свідоме рішення вчинити діяння або ж свідоме припущення такої можливості. При цьому психологічна готовність до здійснення певного вчинку (злочину) далеко не завжди означає усвідомлення його суспільної небезпеки. Більше того, навіть усвідомлення сутності вчиненого як злочину може бути відсутнє на момент протиправного діяння. Не обдумується і не зважається імпульсивна поведінка: суб'єкт завчасно не передбачає своїх дій і, тим більше – їх наслідків. Таку поведінку не можна вважати неусвідомленою, але сам феномен «усвідомленості» тут занадто згорнутий, і розуміння суспільної її небезпеки відбувається пізніше, якщо взагалі відбувається.

Серед великої кількості аспектів проблеми особистості злочинця, що в останні роки досліджувалися українськими науковцями в кримінально-правовому, кримінально-процесуальному, кримінологічному та юридико-психологічному плані (Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. М. Костенко, М. В. Костицький, С. А. Тарарухін та ін.), найменш розробленим у спеціальній літературі слід вважати, на нашу думку, питання про доказове значення даних про особистість обвинувачуваного, обсяг і характер таких даних, а також межі і умови їхнього використання при встановленні суб'єктивної сторони злочину. Дані про особистість допомагають встановити винність або невинуватість, визначити зміст суб'єктивної сторони і відмежувати подібні між собою за об'єктивною стороною діяння. З'ясування поглядів і моральних принципів, звичок, характерологічних і вікових особливостей, інших якостей і рис людини як індивідуальності, її ставлення до правопорядку, до інших людей і до суспільства в цілому, ціннісні орієнтації, поведінка в минулому – дозволяють правильно зрозуміти мотиви і мету її дій, а це, в свою чергу, допомагає визначити зміст суб'єктивної сторони злочину.

Слід, однак, при використанні даних про особистість для встановлення суб'єктивної сторони злочину уникати двох можливих крайностей: з одного боку, їх ігнорування чи недооцінки; з іншого боку – безпідставної переоцінки. І те, і інше неприпустимо, оскільки може привести і на практиці

призводить до двох однаково небажаних наслідків: у першому випадку – до об'єктивного призначення покарання; у другому – висновок про винність чи невинуватість особи буде ґрунтуватися тільки на «поганій» чи, навпаки, «хорошій» характеристиці підсудного, при відсутності інших доказів, що суперечить вимогам повноти, всебічності і об'єктивності в дослідженні доказів.

Вивчення матеріалів кримінальних справ засвідчує наявність наступних недоліків у вивченні особистості обвинуваченого:

не встановлюються психологічні властивості, що відіграють суттєву роль у вчиненні злочину;

вивчення особистості обмежується заповненням анкетних даних та характеристикою з місця роботи/проживання, як правило – суто формальною;

обвинувальні висновки не містять даних про особу, в тому числі й тих, що свідчили б на користь пом'якшення/обтяження покарання (ці обставини також перераховуються формально);

у різних документах фігурують різні дані про особу, що ніяким чином не пояснюється;

не визначається мотивоутворююча складова особистості (агресивність, імпульсивність тощо).

Отже, розбій вчинюється лише з прямим умислом: винний усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій і передбачає, що в результаті її діяння настануть шкідливі наслідки. Те, що він поводить саме так, і не інакше, під впливом ситуації (наприклад, віктимної поведінки потерпілого) чи перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, а також будь-яких інших несприятливих обставин, на форму і вид умислу впливати не може.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев А. И. Криминология : [курс лекцій] / А. И. Алексеев. – М. : Щит-М, 1999. – 323 с.
2. Алексеев С. С. Общая теория права : [в 2 т.] / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1981. – Т. 1. – 359 с.
3. Батиргареева В. С. Криминологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло / В. С. Батиргареева. – Х. : Одісей, 2003. – 256 с.

4. Трайнин А. Н. Уголовное право. Общая часть / А. Н. Трайнин. – М. : Учпедгиз, 1929. – 496 с.
5. Пинчук В. И. Вина [Электронный ресурс] : учеб. пособие / В. И. Пинчук. – СПб. : СПб юрид. ин-т Ген. прокуратуры РФ, 1998. – 32 с. – Режим доступа : http://www.lawpages.narod.ru/predmeti/ugolovnoe_pravo.htm.
6. Ойзензихт В. А. Философские и психологические аспекты вины / В. А. Ойзензихт // Вопросы уголовного права, прокурорского надзора, криминалистики и криминологии. – 1977. – С. 303–314.
7. Строган А. Характеристика вины у кримінальному праві [Электронный ресурс] / А. Строган // Юридичний вісник України. – 2007. – № 20 (620). – Режим доступу : http://www.yurincom.com/ua/legal_bulletin_of_Ukraine/publications/?aid=1697&rid=68.
8. Утевский Б. С. Вина в советском уголовном праве [Электронный ресурс] / Б. С. Утевский. – М. : Юрид. лит., 1950. – 319 с. – Режим доступа : http://www.lawpages.narod.ru/predmeti/ugolovnoe_pravo.htm.
9. Мальков В. П. Субъективные основания уголовной ответственности / В. П. Мальков // Государство и право. – 1995. – № 1. – С. 91–99.
10. Гилязев Ф. Г. Социально-психологические, уголовно-правовые и криминологические аспекты вины : [учеб. пособие] / Ф. Г. Гилязев. – Уфа : Башкир. гос. ун-т, 1978. – 59 с.
11. Петелин Б. Я. Установление умысла по делам о хулиганстве / Б. Я. Петелин // Советская юстиция. – 1990. – № 2. – С. 19–20.
12. Гагарин Н. С. Квалификация некоторых преступлений против социалистической и личной собственности / Н. С. Гагарин. – Алма-Ата : Казахстан, 1973. – 248 с.
13. Жордания И. Квалификация телесных повреждений / И. Жордания // Социалистическая законность. – 1973. – № 2. – С. 46–47.
14. Фефелов В. А. Общественная опасность преступного деяния / В. А. Фефелов // Советское государство и право. – 1997. – № 5. – С. 135–138.